

За тираничния човек, тирана и тиранията

Платон, „Държавата“, VIII.562a – IX.580a

За прекалената свобода и промяната на демокрацията в тирания

/562a/ - Остана ни да разгледаме, рекох аз, най-прекрасното държавно устройство и най-прекрасния човек – тиранията и тирана.

- Без съмнение, отвърна той.

- Дали, мили друже, да не помислим по какъв начин се появява тиранията? Че тя се развива от демокрацията – това е почти ясно.

- Ясно е.

- А дали някак по един и същ начин демокрацията възниква от олигархията и тиранията от демокрацията?

- Как?

/b/ - Онова добро, рекох аз, което в олигархическия град поставяха на челно място и въз основа на което се образуваше олигархията, беше богатството. Нали така?

- Да.

- Обаче ненаситната жажда за богатство и зарязването на всичко останало в името на печалбарството съсипаха олигархията.

- Наистина, рече той.

- А дали доброто, което демокрацията определя, също я съсипва, когато към него се проявява ненаситна жажда?

- Кое добро ти имаш предвид? Кое е то според демокрацията?

- Свободата, рекох аз. - В който и да е демократически **/с/** град ти ще чуеш, че това добро е на особена почит и поради това само в такъв град си заслужава да живее някой, който се е родил свободен.

- Да, това изречение често се повтаря, рече той.

- А дали, рекох аз, както преди малко малко казах, ненаситната жажда за такова добро и зарязването на всичко останало разместват основите на това устройство и подготвят необходимостта от тирания?

- Как?, рече той.

- Когато, мисля, аз един демократически устроен град е жаден за свобода, **/d/** но случи на лоши виночерпци за управници и повече от нужното се опие от свободата, която те му поднасят в несмесено състояние, тогава той наказва управляващите – освен ако те не са особено сговорчиви и не осигуряват много свобода – като ги обвинява, че са хора мръсни и поддръжници на олигархията.

- Правят наистина и това, рече той.

- Тия пък, рекох аз, които са послушни на управниците, градът заклеява като робски души и неструващи нищо хора, но управниците, подобни на управляваните, и управляваните, подобни на управниците – тях частно и обществено хвали и цени. Нима по необходимост в един такъв град всичко не е обзето от свобода?

/e/ - Как иначе!

- Тя, друже, прониква в частните домове, рекох аз, и накрая стига и до животните, предизвиквайки вроденото им безвластие.
- Но в какъв смисъл, рече той, говорим това?
- Когато, рекох аз, един баща свикне да бъде подобен на детето си и се бои от своите синове, а пък син стане подобен на баща си и нито изпитва срам от родителите си, **/563a/** нито се бои от тях – само и само да бъде свободен. И когато метек се изравни с гражданина и гражданин с метека и същото стане и с чужденеца.
- Да, така става, отвърна той.
- Това става, но стават и други подобни дреболии, рекох аз. - При такива обстоятелства учителят се бои от учениците си и ги ласкае, а пък учениците гледат отвисоко своите учители, а също и възпитатели. И изобщо младите се правят на по-възрастни и се налагат със слова и с действия, а пък старците, **/b/** нагласяйки се по младите и подражвайки им, се изпълват с нежност и вежливост, та да не би да изглеждат неприятни или властни.
- Точно така е, рече той.
- Но, друже, рекох аз, най-крайната степен на свобода, която множеството може да получи в един такъв град, е когато купените роби и робини са не по-малко свободни от закупилите ги. А какво е равноправието на жените спрямо мъжете и на мъжете спрямо жените, като че ли за това малко забравихме да говорим.
- /c/** - А може би, рече той, като Есхил ще кажем, че „сега на устата ни дойде“?
- Точно така, рекох аз. - Аз обаче ето какво казвам: човек не би повярвал, ако не го е виждал, колко дори животните, служещи на хората, са по-свободни там, отколкото в някой друг град. Без съмнение кучките са, както казва поговорката, каквито са техните господарки, а също и конете и магаретата, които са свикнали да вървят съвсем свободно и величаво по пътищата и ако някой им се изпречи отпред и не ще да се дръпне, винаги го изблъскват. И изобщо всичко в един демократически град е пълно със свобода.
- /d/** - Говориш за мой кошмар!, рече той. - Самият аз, като тръгна към село, изпитвам същото.
- Като бъдат събрани всички тези неща, рекох аз, ти дали вече разбираш и кое е главното: че демокрацията изнежва душите на гражданите, тъй че когато някой понася дори и най-малка покорност, те негодуват и не приемат това? И може би знаеш, че в крайна сметка те не зачитат дори и законите, без значение дали писани или неписани, та да нямат в никой случай **/e/** никакъв господар.
- Добре знам това, рече той.
- Значи това е прекрасното ново начало, от което се ражда тиранията – или поне на мен така ми се струва.
- Да, наистина е ново, рече той. - Но какво идва след това?
- Същата болест, рекох аз, която се появява в олигархията и я унищожавя, се появява и в демокрацията и като се разпростре и усили поради слободията, поробва и това държавно устройство. И в действителност прекаленото вършене на нещо поражда обикновено противоположна промяна. Така става и в сезоните, **/564a/** и при растенията, и в телата, и не по-малко и в държавните устройства.
- Вероятно, рече той.
- Значи прекалената свобода, както изглежда, се променя не в нещо друго, а в тежко робство – и за отделния човек, и за града.
- Да, така изглежда.
- Тогава изглежда вероятно, рекох аз, че тиранията се установява не от някакво друго устройство, а от демокрацията, и по-точно, мисля аз, от твърде крайната свобода се поражда твърде голямо и твърде жестоко робство.

- Има смисъл, рече той.
- Но аз мисля, че ти не питаше за това, рекох аз, ами каква е тази болест, **/b/** която се появява в олигархията, появява се и в демокрацията и я поробва.
- Съвсем вярно казваш, рече той.

За трите части на демокрацията

- Аз имах предвид, рекох аз, онзи вид мързеливи и склонни към разточителство хора, от които най-храбрите стават водачи, а по-страхливите ги следват. Та тия хора ние уподобихме на търтеи – храбрите на такива с жила, а страхливите на такива без жила.
- И много правилно, отвърна той.
- Тия два вида хора, рекох аз, в който и град да се появяват, го карат да се тресе **/c/** както флегмата и жлъчката карат тялото да се тресе. Заради тях тялото и градът се нуждаят от добър лекар и добър законодател – не по-малко, отколкото кошерът от мъдър пчелар, който отнапред да е предвидил опасностите и да е помислил как тези търтеи да не се появяват, а ако се появят, как възможно най-бързо да бъдат изрязани заедно с болните пити.
- Зевсе, рече той, точно така е.
- Нека тогава да се захванем за този въпрос, рекох аз, та да видим по-ясно това, което желаем.
- Как?
- Нека словесно да разделим на три демократическия град – **/d/** както, впрочем, той се дели и в действителност. Първият вид хора у него е онзи, който разгледахме, и той се поражда толкова често в демократическия град поради слободията, колкото и в олигархическия.
- Така е.
- Но тук тези хора са много по-люти, отколкото там.
- Как така?
- Понеже там този вид хора не са на почит, те стоят надалеч от управлението и по тази причина силите им закърняват и намаляват. Докато в демокрацията те – с изключение на малцина – някак са начело, и тяхната най-люта част говори и действа, а останалата се навърта покрай трибуната, вдига шум и не позволява на друг да говори **/e/** друго, така че в крайна сметка всичко в града, устроен по този начин, се урежда от тия хора – и изключенията са много малко.
- И още как, отвърна той.
- Обаче и друг вид хора винаги се посочват от страна на множеството.
- Какъв?
- Когато всички са тръгнали някак да се замогват, най-порядъчните по природа в по-голямата си част стават най-богати.
- Вероятно е.
- И аз мисля, че най-много и най-обилен мед за стършелите се вади именно оттам.
- Ами да, рече той, как някой би могъл да извади мед от тия, дето имат малко.
- Богатите, мисля аз, ако са наистина такива, с право се наричат хранилка на стършели.
- Почти така излиза, рече той.
- /565a/** - А третият вид хора е народът – хора, живеещи от собствения си труд, ненабъркващи се в обществените неща и непритежаващи много. Но всъщност те са

най-силните и господстват в демокрацията – стига да са обединени.

- Така е, отвърна той. - Но народът рядко желае да прави това, ако не е опитал поне малко от меда.

- А нима, рекох аз, не го опитва винаги? Та нали винаги водачите на народа, доколкото могат, отнемат имуществото на заможните и една част раздават на народа, а друга, много по-голяма, запазват за себе си?

/b/ - Да, именно така народът опитва от меда, рече той.

- А тези, от които се отнема, те, мисля аз, са принудени да се защитават пред народа – с думи и, доколкото могат, с дела.

- Как иначе!

- И биват обвинявани от други, че кроят заговори срещу народа и са настроени олигархически – дори и да не копнеят да се извърши преврат.

- И какво?

- Така че, след като в крайна сметка виждат, че народът не по своя воля, ами несъзнателно и лъган от заговорниците **/с/** тръгва да им наврежда, дали тогава те, къде с желание, къде без желание, няма да станат застъпници на олигархията? Нали това зло не ги спохожда по тяхна воля, ами иде от онзи търтей, който ги жили?

- Без съмнение.

- И тогава те започват да се обвиняват едни други, да се съдят и преследват.

- И още как!

- Нали в такъв случай народът обикновено издига един човек начело на себе си, храни го и увеличава силата му?

- Да, обикновено е така.

- И е ясно, рекох аз, че където порасте тиран, той пониква не от другаде, **/d/** а от корен, поставен начело.

- Ясно е и то много.

За промяната на народния водач в тиран

- Но откъде започва промяната на народния водач в тиран? Или е ясно, че тогава, когато поставеният начело започне да върши същото онова, което вършел онзи, за когото се говори в мита за храма на Зевс Ликийски в Аркадия?

- Какво се говори?, попита той.

- Че който опита човешки вътрешности, дори само едно парченце да има сред останалите късове на жертвите, той неизбежно **/е/** се превръща във вълк. Или не си чувал тази приказка?

- Чувал съм я.

- Представи си сега при подобни обстоятелства онзи, който е поставен начело на народа. Дали след като напълно е овладял тълпата, той ще се въздържа от кръвта на своето племе, или, напротив, както обикновено става, ще спретва несправедливи обвинения, ще дава под съд, ще се цапа с кръв, като отнема човешки живот, с език и с нечиста уста ще вкусва от убийството на сродник, ще гони хора от дома им, **/566a/** ще убива и ще обещава отмяна на дълговете и преразпределяне на земята? Та нима пред един такъв човек след всичко това неизбежно не се откриват само два пътя – или да бъде убит от враговете си, или да стане тиран и да се превърне от човек във вълк?

- Напълно неизбежно е, отвърна той.

- И нали този е, рекох аз, който предизвиква размирици срещу имащите богатство.

- Този.
- А дали ако бъде свален и после със сила победи противниците си и се върне на власт, той няма да бъде вече един обигран тиран?
- Очевидно.
- Но ако не могат да го изхвърлят **/b/** или да накарат с клевети градът да го убие, тогава започват да заговорничат за насилствена смърт и мислят как тайно да го убият.
- Обикновено така става, рече той.
- И онова прочуто искане на тираните – до него прибягват всички, дето са се докарали дотук, а именно искат от народа някакви телохранители, та да бъде опазен чрез тях този слуга на народа.
- И още как.
- И народът, мисля, му ги дава – от страх за него, пък и защото хората треперят за себе си.
- И то често.
- /c/** - Нали когато един човек, разполагащ с пари и по причина на парите си мразещ народа, види всичко това, той, друже, съвсем според предсказанието, дадено на Крез:

„... към Херм каменисти
бяга, не чака, не бави го срам, че постъпва страхливо...”

- Да, рече той. - Защото не би могъл да се посрами отново втори път.
- Мисля, че ако бъде хванат, рекох аз, смъртта няма да му се размине.
- Неизбежно.
- А пък онзи водач, ясно е, че той не лежи в прахта като онзи коняр - „едър, **/d/** обтегнат“, ами се е качил на градската колесница, след като е изхвърлил мнозина други от града – съвършен тиран наместо водач на народа.
- Че как да не е така?, рече той.
- Защо да не разгледаме, рекох аз, щастието на тоя човек и на града, в който такъв един смъртен се е родил?
- Нека при всички положения да го разгледаме, отвърна той.
- Нали, рекох аз, през първите дни и на първо време той ще се усмихва и ще е ласкав към всички, с които се среща, **/e/** и няма да нарича себе си тиран, ами ще обещава много неща – и на отделни лица, и на града, например да освободи всички от дългове и да разпредели земята между народа, и по този начин ще се преструва, че е добронамерен и кротък към онези около него и изобщо към всички?
- Неизбежно е, отвърна той.
- Що се отнася пък до външните му врагове, с едни от тях, мисля аз, той сключва мир, други унищожават и изобщо си урежда спокойствие с външните страни, но иначе при първа възможност подбужда война, за да има народът нужда от водач.
- Вероятно е.
- /567a/** - А нали когато народът трябва да внася пари, той се напълва с бедняци, принуждава се да се грижи за всекидневната си прехрана и по-малко заговорничи срещу него?
- Очевидно.
- И нали ако той, мисля аз, заподозре, че някои хора мислят за свобода и как да не му позволят да управлява, за да има причина да ги погуби, той ги изпраща срещу врагове? Нали поради всички тези причини тиранът винаги трябва да подбужда войни?

- Да, трябва.
- А като върши всичко това, той няма ли доброволно да се излага на все по-голяма омраза от страна на гражданите?
- Няма как иначе.
- /b/** - Значи и някои от онези, които са го подкрепяли и които разполагат с правото да говорят свободно, и пред него, и помежду си ще се изказват укорително за ставащите неща? И нали това ще бъдат най-смелите измежду тия хора?
- Да, вероятно.
- Значи тиранът трябва да премахне всички тях, ако иска да управлява. И това ще продължи докато той остане без нито един приятел и враг, който може да му бъде някак от полза.
- Ясно е.
- Тогава той трябва много остро да гледа кой е смел, кой има високи помисли, **/c/** кой е разумен, кой е богат. И е щастлив по такъв начин, че по необходимост спрямо всички тези хора той, волю-неволю, трябва да воюва и да заговорничи, докато не прочисти града от тях.
- Хубаво прочистване, рече той.
- Да, отвърнах аз. - И точно обратното на онова, което предприемат лекарите. Защото те премахват най-лошото и оставят най-доброто, докато тиранът постъпва обратно.
- Както изглежда, това му е необходимо, за да управлява, рече той.
- /d/** - С блажена необходимост се е обвързал!, рекох аз. - Тя му нарежда или да живее с мнозина, които не стават за нищо, и да бъде мразен от тях, или изобщо да не живее.
- Именно с такава, рече той.
- А дали колкото повече той върши тия неща и бива мразен от гражданите, толкова повече ще се нуждае от повече и по-верни телохранители?
- Че как иначе!
- А кои са верните? И откъде ще се вземат?
- Мнозина сами ще дойдат, рече той, и направо ще долетят, ако им дава заплатата. А аз рекох:
- За някакъв вид търтеи, кълна се в кучето, ми се струва, **/e/** че ми говориш – чуждоземни и странни.
- Да, вярно ти се е сторило, рече той.
- Ами някои отгук? Дали тиранът няма да пожелае някак да отнеме от гражданите техните роби, да ги освободи и да ги направи свои телохранители?
- Твърде вероятно, отвърна той. - Понеже те биха му били най-верни.
- Блажена работа според теб е това тиранът, рекох аз, **/568a/** щом си служи с такива приятели и верни мъже, а пък онези, за които по-рано споменахме, ги е затрил.
- Ами да, рече той, именно с такива си служи.
- И тия негови другари му се дивят, рекох аз, и новите граждани го съпровождат навсякъде, докато достойните го мразят и отбягват.
- Как няма.
- Нищо чудно, рекох аз, че трагедията минава за такова мъдро дело и че Еврипид така изпъква в нея.
- Защо?
- Понеже той е казал следната дълбока мисъл:

/b/ „Тирани мъдри с мъдреци общуват“

Та ясно е, че той нарича мъдри онези, с които тиранът обикновено общува.

- Той хвали и тиранията, наричайки я „богоравна“, рече той. И говори и други подобни неща – и той самият, и другите поети.

- Поради това, рекох аз, колкото и да са мъдри трагическите поети, ще ни извиняват – нас и онези като нас, които се опитват да си устроят града – че ние няма да ги приемем в нашия град, щом като така възпяват тиранията.

/с/ - Аз мисля, рече той, че ще ни извинят – поне онези сред тях, които са умни.

- Те, мисля аз, обикалят по другите градове, събират тълпите, наемат си красиви, мощни и убедителни гласове и влекат гражданите към тирания и демокрация.

- И още как.

- Значи има откъде тия хора да си набавят заплати и почести. Нали, както е вероятно, това ще става най-вече от тираните, на второ място от градовете с демократическо управление? И колкото по-нависоко отиват към върховете на държавните въпроси, **/d/** толкова повече честта им окапва – все едно поради задуха тя не може да върви нататък.

- Съвсем вярно.

- Но ние, рекох аз, се отклонихме. - Нека отново да говорим за онзи красив, пъстър и винаги различен стан на тирана – откъде ще бъде хранен той.

- Ясно е, рече той, че ако в града има някакви храмови пари, тиранът ще ги харчи. И ако взетите пари му стигат, **/е/** той ще принуждава народа да внася по-малки вноски.

- Ами когато те свършат?

- Ясно е, рече той, че тогава ще се храни от бащините си пари – и той, и неговите сътрапезници, и техните другари и приятелки.

- Разбирам, рекох аз. - Народът, който е родил тирана, ще си го храни – него и другарите му.

- Няма как иначе, рече той.

- Но какво всъщност казваш?, рекох аз. - Ами ако народът се разсърди и рече, че нито е справедливо един баща да храни зрелия си син, ами трябва да е обратното – синът да храни бащата, нито пък бащата затова **/569a/** е родил и отгледал този син – за да робува той като голям на собствените си роби и да храни баща си и робите си заедно с всякаква паплач, ами за да бъде под негово предводителство градът освободен от богатите и така наречените „знатни“, и затова сега му заповядва да се маха от града и той самият, и другарите му – както баща изпъжда от дома си своя син заедно с шумна компания?

/b/ - Тогава, кълна с в Зевс, рече той, народът вече ще узнае какъв звяр е родил, обикнал и отхранил, и че тиранът, макар да е по-слаб, изгонва по-силните.

- Но какво имаш предвид?, рекох аз. - Според теб дали тиранът ще посмее да употреби насилие срещу баща си и ако онзи не му се подчинява, да го бие?

- Да, отвърна той, но след като му отнеме оръжието.

- Тогава, рекох аз, ти наричаш тирана отцеубиец и зъл внук, и както изглежда, това вече е тиранията, за която всички говорят и се е осъществила поговорката, че народът, бягайки от дима **/с/** на робството, упражнявано от свободни, се е натресъл право в огъня на господството, упражнявано от роби, и наместо с онази повсеместна и ненавременна свобода сега се обгръща целия с най-тежката и най-жестока робия – тази на роби.

- Наистина става така, рече той.

- И какво?, рекох аз. - Нямаме ли право вече да кажем, че достатъчно говорихме по какъв начин тиранията произлиза от демокрацията и когато се появи, каква става?

- Съвсем достатъчно, отвърна той.

За тираничния човек

/IX.571a/ - Сега остана, рекох аз, да разгледаме самия тираничен човек, как той се появява от демократичния и като се появи, какъв е и как живее – нещастно или блажено?

- Да, наистина той остана, рече той.

- Знаеш ли за какво още копнея?, попитах аз.

- За какво?

- Според мен ние не разгледахме достатъчно добре кои са желанията и какви са. А ако този въпрос е оставен неизяснен, и самото ни изследване, което сме предприели, ще бъде по-неясно.

/b/ - Но дали, рече той, сега е подходящото време?

- Без съмнение. Така че виж какво искам да разбера по отношение на желанията. То е следното. От неналежащите удоволствия и желания според мен има едни, които са противни на обичаите. Те, опасявам се, могат да се породят у всекиго, но биват обуздавани от обичаите и с помощта на разума от по-добрите желания, така че при някои хора те напълно изчезват или стават малко и съвсем слаби, **/c/** докато при други хора се усилват и увеличават.

- Кои са тези желания, за които говориш?, рече той.

- Онези, които се събуждат по време на сън, рекох аз. - Тогава разумното, кроткото и управляващото начало на душата спи, докато зверското и дивото у нея, натъпкано с храна или вино, скача и като изблъсква съня, тръгва да търси как да задоволи своите нрави, и тогава, ти знаеш, че то дръзва да извърши всякакви неща, понеже се е освободило и отървало **/d/** от всякакъв срам и разум. Тогава човек, само да си го помисли, и вече се съвкуплява с майка си или с който и да е човек, бог или диво животно, способен е да убие всеки и да погълне всяка храна, или, с една дума, не се спира пред никакво безумие и пред никаква безсрамна постъпка.

- Съвсем вярно говориш, отвърна той.

- Но ако човек се отнася към себе си здравословно и разумно, когато отива да спи, той разбужда своето разумно начало и се угощава с красиви слова и изследвания и така потъва у себе си в мислене, **/e/** а своето желаещо начало – него не го държи в нужда, но и не го пресища, та да лежи то спокойно и да не тревожи с шумовете на радости и страдания най-доброто в душата, **/572a/** ами да остави това най-добро чисто и само по себе си да изследва и да се стреми да научи онова, което не знае – нещо станало, случващото се или предстоящо, и по същия начин такъв един човек укротява и своето пламенно начало и не отива да спи, разтърсван в духа си от някакъв гняв, ами като усмирява тия две начала и раздвижва третото, в което се поражда мисленето, той най-сетне се отдава на почивка и именно в такъв момент, знаеш, той може най-много да се докосне до истината и тогава най-малко му се явяват на сън виденията, противни на обичаите.

/b/ - Да, при всички положения и аз мисля така, отвърна той.

- С всичко това обаче много се отклонихме. Това, което искаме да знаем, е следното: у всеки човек има един страшен, див и противен на обичаите вид желания – дори и у онези от нас, които изглеждаме умерени; и е ясно, че този вид желания се проявява по време на сън. Но виж дали наистина казвам нещо и дали ти си съгласен с казаното.

- Но да, съгласен съм.

- Спомни си сега човекът при управлението на народа – какъв казахме, че е той. /с/
Още от раждането си той е отглеждан от стиснат баща, който цени само носещите печалба желаня, докато онези, които не са належащи, ами са за игра и разкрасяване, тях не цени. Нали така?

- Да.

- Но като пообщува с по-изтънчени мъже, пълни с желанята, които преди малко разгледахме, той от омраза към желанята, свързани с бащината му стиснатост, се отдава на всякаква прекомерност, /d/ но понеже има по-добра природа от тази на своите покварители, бива теглен и в двете посоки, и накрая застава някъде по средата между двата типа хора и опитва умерено, както изглежда, и от двата вида желаня, и станал от олигарх демократ, живее живот нито несвободен, нито противен на обичаите.

- Да, рече той, за този човек наистина имаше и има такова мнение.

- Сега отново си представи, рекох аз, че той вече е остарял и има син, възпитаван в неговите нрави.

- Представям си.

- Представи си, че с него става същото, което е станало с неговия баща – че той е воден към всякакво беззаконие /e/ и то бива наричано от ония, дето го водят, свобода във всичко, и че неговият баща и останалите му роднини се опитват да помогнат на средните желаня у него, докато неговите наставници помагат на свой ред на крайните желаня. И понеже тия страшни магьосници и създатели на тирани не се надяват на друго, за да задържат младежа, те хитро му спретват някаква страст, та да му бъде водач в безделните и разпиляващи готовото /573a/ желаня – водач подобен на крилат и едър търтей. Или според теб страстта към тия желаня е нещо друго?

- Нищо друго не е освен това, отвърна той.

- Значи когато около тази страст забръмчат останалите желаня, напарфюмирани с тамян и миро, увенчани с венци, натежали от вино и замаяни от удоволствията, които вървят на такива празници, и когато те със своята сила и храна накарат търтея да пусне жилото на своя копнеж, /b/ тогава този водач на душата намира най-добри телохранители в лицето на лудостта и започва да жили, и ако хване у себе си някакви мисли или желаня, които изглеждат порядъчни и все още притежаващи срам, убива ги и ги изхвърля от себе си докато не стане напълно чист от разумност и не се изпълни с вносна лудост.

- Ти напълно точно описваш как се ражда тираничния човек, отвърна той.

- А нима не именно поради това, рекох аз, още отдавна Ерос е бил наречен тиранин?

- Боя се, че да, рече той.

- Значи, друже мой, рекох аз, и един пиян човек /с/ ще има някои тиранични помисли?

- Ще има, разбира се.

- А лудият и онзи, дето никак не е на себе си, тръгва и се надява да може да управлява не само хората, но и боговете.

- И още как.

- Значи, божествени приятелю, рекох аз, ако трябва да сме точни, един човек става тираничен, когато или по природа, или поради възпитанието си, или поради двете заедно той стане пиян, похотлив и жлъчен.

- При всички положения.

- Добре, както изглежда, такъв един човек се появява по този начин. Но как живее той?

/d/ - Това, рече той, както казват шегаджиите, и ти можеш да ми кажеш.

- Ето казвам ти, отвърнах аз. - Според мен у такива хора след това стават празници и увеселения, идват шумни компании и приятелки и изобщо всичко онова, сред което тиранът Ерос живее като у дома си. Тогава той вече се разпорежда с всичко в душата.

- Неизбежно е, отвърна той.

- Не изникват ли на едно такова място ден и нощ много и все страшни и твърде взискателни желаня?

- Много наистина.

- Значи ако има някакви приходи, те бързо ще се харчат.

- Как иначе!

/e/ - И после следват заеми и изчерпване на имуществото.

- И какво?

- Когато вече нищо не е останало, няма ли неизбежно загнездилите се нагъсто и здраво желаня да нададат вик, няма ли хората да бъдат ръчкани от другите желаня и особено от самия Ерос, водещ останалите желаня като телохранители, и няма ли тези хора да започнат да жият и да се оглеждат кой какво има, та да могат да му го отнемат с измама или **/574a/** насилие?

- И то много, отвърна той.

- Значи неизбежно те или трябва отвсякъде да влачат, или да свикнат да понасят страдания и мъки.

- Неизбежно.

- А дали както по-късно появилите се у него удоволствия вземат повече от старите и са им отнели тяхното, така и той, по-млад от баща си и майка си, ще се опита да вземе повече от тях и ако е похарчил своя дял от имуществото ще отнеме и ще си присвои и бащиното?

- И после какво?, рече той.

/b/ - И ако те не му го дадат, дали той първо няма да се опита да ограби и излъже своите родители?

- При всички положения.

- А дали когато не може, той след това няма да прибегне до грабеж и насилие?

- Мисля, че да, отвърна той.

- Но, чудни приятелю, ако старецът и старицата се съпротивляват и бият, дали той би внимавал и би се боил да не извърши някоя тиранична работа?

- Нямам, рече той, много надежда за родителите на един такъв човек.

- Но дали, за бога, Адиманте, **/c/** заради някаква приходяща приятелка, към която отскоро се умилява, той би нанесал удари на своята отдавна обичана и необходима майка, или дали заради някакъв приходящ млад другар, към когото отскоро се умилява, той би нанесал удари на своя прецъфтял и възрастен, но необходим баща – на своя най-стар приятел? Дали според теб той ще направи родителите си роби на тия хора, ако събере едните и другите под един покрив?

- Да, кълна се в Зевс, рече той.

- Твърде голямо щастие изглежда това да си родиш тираничен син, рекох аз.

- И още как, отвърна той.

/d/ - Но какво ще стане, когато един такъв човек изразходва и бащиния и майчиния си имот, а у него вече се е насъбрал цял кошер от удоволствия? Няма ли първо да посегне към стената на някой дом или към дрехата на някой, който ходи късно нощем? Няма ли след това да почете и някое светилище? И какво става в тези случаи с неговите предишни, усвоени от детска възраст възгледи за красивото и грозното – възгледи поне на вид справедливи? Нали те ще бъдат подчинени от новоизлюпените му и освободени от робство желаня, които са станали

телохранители на Ерос и властват заедно с него. По-рано, когато у него е имало демокрация, подчинена на законите и на баща му, тези желания са се освобождавали само **/e/** на сън, когато спи, докато сега, поставен под тиранията на Ерос, той най-вече винаги е такъв, какъвто рядко е бил насън, и не ще се въздържи нито от някое ужасно убийство, нито от някаква храна или дело. **/575a/** И понеже Ерос живее у него тиранично при пълно безредие и пълно беззаконие и му е единствен господар, той ще го води – тъй, както би водил и един подвластен му град – към всякакви дързости, с които ще храни себе си и сбирщината около себе си. И що се отнася до тази сбирщина, част от нея е влязла у човека отвън поради общуване с развалени хора, а друга част се е породила вътре в него от самите му нрави и от самия него, когато се е видял отпуснат на свобода. Не е ли такъв живота на този човек?

- Точно такъв е, рече той.

/b/ - И ако, рекох аз, такива като него са малцина в града и множеството живее разумно, тогава те отиват в друг град, където би имало война, и се хващат срещу заплащане да пазят някой друг тиран или да му служат. Ако пък се пръкнат сред мир и спокойствие, остават в града и вършат множество дребни злини.

- Какви имаш предвид?

- Например те крадат, влизат с взлом по къщите, стават джебчии, смъкват дрехите от хорските гърбове, грабят храмове, отвличат хора за роби. В някои случаи някои могат да станат и доносници, ако могат да говорят, а също да вадят пари чрез лъжесвидетелства и подкупи.

- Да, тия злини са малки, рече той. - Стига само тия хора да са малцина.

/c/ - Малките наистина са малки, рекох аз, в сравнение с големите, и наистина всички тия неща, както се казва, са едно нищо в сравнение със злината и нещастията, което тиранът може да причини на града. Когато обаче тия хора станат мнозина и се появят други, които да ги следват, и всички те се почувстват мнозинство, тогава именно те, с помощта на хорското безумие, раждат тирана – онзи от тях, който има у себе си в своята душа най-голям и най-силен тиран.

/d/ - Да, съвсем логично именно този човек би бил най-тираничният, отвърна той.

- Така е, ако гражданите доброволно му се покоряват; ако обаче градът не му се даде, тогава той, стига да може, ще накаже родината си тъй, както в онзи случай наказваше своите майка и баща, и ще си доведе нови другари и ще им предаде като робиня своята, както казват критяните, мила земя майчица – своята родина. **/e/** И това вече наистина ще бъде върхът на желанията у един такъв човек.

- Това ще бъде при всички положения, отвърна той.

- Но дали, рекох аз, тия хора не са били същите и в частния си живот преди да стигнат до управлението? Нима най-напред те не се отнасят с хората, с които общуват, като с ласкатели? Нима не искат от тях пълна готовност да им служат? А нали ако пък те самите се нуждаят от нещо, готови са **/576a/** да паднат на колене и ще направят всичко, само и само да се изкарат близки с някого, а като постигнат своето, ще се държат с него като с чужд?

- И още как.

- Значи през целия си живот те няма да бъдат приятели на никого, ами винаги ще бъдат или нечии господари, или нечии роби, тъй като тираничната природа никога не вкухва от свобода и истинско приятелство.

- Съвсем вярно.

- Следователно не трябва ли такива едни хора да наричаме незаслужаващи доверие?

- Че как иначе!

- А също и във възможно най-голяма степен несправедливи – ако по-рано **/b/**

правилно сме постигнали съгласие по това какво е несправедливостта.

- Но да, разбира се, че е правилно, отвърна той.

- Нека тогава да обобщим кой е най-лошият, рекох аз. - Той някак и наяве е такъв, какъвто си го представихме, че е насън.

- Да, точно така.

- Значи такъв става някой, който има най-тираничната природа и управлява самостоятелно, и колкото по-дълго време живее в тирания, толкова повече става такъв.

- Неизбежно е, рече Глаукон, който взе думата.

За нещастieto на тирана

- А дали, рекох аз, който изглежда най-зъл, /с/ той ще изглежда и най-нешастен? И дали който управлява като тиранин най-дълго време и най-изявено, той най-дълго време и най-изявено ще бъде наистина нещастен? Но мнозина може би смятат друго.

- Неизбежно нещата стоят именно така, рече той.

- А нали, рекох аз, тираничният човек прилича на град, управляван от тиранин, а демократичният – на град, управляван демократически? И нали и при другите видове хора е така?

- И какво?

- А дали както един град се отнася към друг град по добродетел и щастие, /d/ така ще се отнася и един човек към друг човек?

- Как иначе?

- А как се отнася по добродетел градът, управляван от тиранин, към другия, управляван от царе, който най-напред разгледахме?

- Напълно противоположно, рече той. - Единият е най-добър, докато другият е най-лош.

- Няма да те питам, рекох аз, кой от тях е най-добър и кой най-лош. То е съвсем ясно. А дали и по отношение на щастieto и нещастieto ти ще отсъдиш по същия начин, или по друг? Не трябва обаче да се изумяваме, като гледаме единствено само тиранин или онези малцината, дето са около него, /e/ ами е хубаво да се приближим към града и цял да го огледаме, и като надникнем навсякъде и огледаме всичко, тогава да си изкажем мнението.

- Но съвсем правилно ти призоваваш към това, рече той. - И ясно е на всеки, че няма по-нешастен град от онзи, който е управляван от тиранин, и по-щастлив от онзи, в който управляват царе.

- А дали, рекох аз, ако призова да постъпим по същия начин и спрямо хората, /577a/ правилно бих призовавал? Аз настоявам, че за хората може да отсъди само онзи, който с мисълта си прониква в нрава на човека и го оглежда отвътре, а не като дете зяпа отвън и се изумява от външната обвивка на тиранините, която те нарочно създават за показ, ами наблюдава както трябва. Та нека допусна, че всички ние трябва да слушаме онзи, който може да отсъди – онзи, който е живял под един покрив с тираничнен човек, присъствал е докато той изпълнява домашните си задължения, виждал е как общува с близките си, /b/ пред които най-вече би могъл да бъде видян без трагическия си костюм, виждал го е и как се държи при всенародни опасности. Та като е виждал всичко това, не трябва ли да го накараме да ни каже как тиранинът се съотнася спрямо останалите управници по отношение на щастieto и нещастieto?

- Съвсем правилно ти би призовавал и към това, рече той.
- В такъв случай искаш ли, рекох аз, да си представим, че сме от онези, дето могат да отсъдят и дето вече са срещали такива люде, та да имаме кой да ни отговаря на въпросите, които ще поставим?
- Много.
- Хайде тогава, помисли за следното, рекох аз. - Като си припомниш сходството **/с/** между града и човека и като ги разгледаш част по част, кажи ми какви са качества на едното и другото.
- Какви са всъщност?, рече той.
- Първо, рекох аз, ако говорим за града, ти свободен или робски ще наречеш управлението от тиран?
- Във възможно най-голяма степен – робски, отговори той.
- И ти виждаш, че в него има господари и свободни хора.
- Да, виждам, рече той, но са съвсем малка част. Докато цялото и при това, както се казва, най-порядъчната част робува по унизителен и нещастен начин.
- /d/** - Ако, рекох аз, човекът е сходен на града, нима у него по необходимост не е налице същият този ред и неговата душа не е пълна с всякаква робия и всякаква несвобода? И нима нейните най-порядъчни части не робуват, докато една малка и при това съвсем развалена и побъркана част господства?
- Неизбежно, рече той.
- И какво? Такава една душа ти робска ли ще наречеш или свободна?
- Аз поне ще я нарека робска.
- А дали един робски и подвластен на тиран град най-малко би могъл да върши онова, което желае?
- Съвсем малко наистина.
- Значи и една душа, подвластна на тиран, най-малко ще върши онова, което **/е/** би желала – доколкото става въпрос за желанията на цялата душа. И тя постоянно ще бъде бодена с остен, влачена насила и пълна със смут и вина.
- Че как иначе!
- А дали градът, подвластен на тиран, е богат? Или по необходимост е беден?
- Беден.
- /578a/** - Значи и една тиранична душа по необходимост ще проси милостиня и винаги ще е незаситена.
- Точно така, рече той.
- И какво? А един такъв град и един такъв човек не са ли неизбежно пълни със страх?
- И то много.
- Ами неволи и стенания, жалби и скърби – смяташ ли, че ще намериш някъде другаде повече, отколкото в този град?
- Никак.
- Според теб дали у някой друг човек има повече от тия неща, отколкото у тираничния, който е влудяван от желания и страсти?
- Как би могло?, рече той.
- /b/** - Аз мисля, че като си видял всички тия работи и други подобни на тях, ти си отсъдил, че градът, подвластен на тиран, е най-нещастният град.
- Нима това не е вярно?, рече той.
- Вярно е и то много, рекох аз. - Но какво би казал ти за тираничния човек, ако наблюдаваш същите тия неща?
- Че е много по-нещастен от всички останали хора, рече той.
- Това вече не го каза вярно, рекох аз.

- Как така?, попита той.
- Според мен, рекох аз, не този е най-нешащният.
- Но кой тогава?
- Може би този ще ти се стори по-нешащтен от него.
- Кой?

/c/ - Който, рекох аз, бидейки с нагласата на тиран, не си живее като частно лице, ами лошият случай и лошата съдба са му дали да стане истински тиран.

- По казаното по-рано съдя, че това, дето казваш, е вярно, отвърна той.
- Да, рекох аз. - Обаче тия неща не бива само да се помислят, ами това твърдение трябва хубаво да се изследва. Защото нашето изследване се отнася до най-важното – до добрия и лошия живот.
- Съвсем правилно, рече той.

/d/ - Виж сега дали има смисъл това, дето казвам. Според мен като изследваме тоя въпрос, ние трябва да тръгнем ето оттам.

- От къде?
- От всяко едно частно лице в града, което е богато и притежава много роби. Тия хора имат следното общо с тираните – това, че управляват мнозина. Разликата е само в броя на подчинените.
- Да, има разлика.
- А мислиш ли, че частните лица живеят в безопасност и не се страхуват от своите слуги роби?
- Че от какво да се страхуват?
- От нищо, рекох аз. - Но разбираш ли причината?
- Да. Целият град помага на всяко едно частно лице.

/e/ - Хубаво отговори, рекох аз. - Ами, ако някой бог хване един човек, който притежава петдесет и повече роби и го измъкне от града – при това не само него, ами и жена му, и децата му – и с цялото му имущество и робите му го постави на някое пусто място, където никой от свободните, дори да иска, няма да може да му помогне, ти как мислиш – той няма ли да бере голям страх за себе си, за децата си и за жена си, да не би робите му да ги затрият?

- Според мен много голям ще е страхът му, отвърна той.

/579a/ - Тогава той няма ли да е принуден вече да се умилква на някои от своите слуги, да им обещава какво ли не и дори да ги освобождава, без никак да са го молили? И няма ли той да се превърне в ласкател на своите слуги?

- Ще трябва да прави точно това, рече той, ако не иска да загине.
- А какво ще стане, ако богът, рекох аз, засели в кръг около него и много други съседи, които не биха допуснали някой да се стреми да господства над друг, и ако биха хванали такъв човек, биха го наказали с най-тежки наказания?
- Според мен, рече той, тогава вече нашият човек ще е в голяма беда – заобиколен и

/b/ отвсякъде зорко пазен от врагове.

- Нима тогава тиранът не е като вързан в своеобразна тъмница и нима, бидейки такъв, какъвто го описахме, той не е изпълнен с множество най-различни страхове и страсти? А какво ще стане с лакомата му душа? Нали единствено на него в целия град няма да му е възможно да пътува никъде, нито пък да наблюдава онова, към което останалите свободни имат страст, но затворен в своята къща общо-взето **/c/** живее като някоя жена, завиждайки на останалите граждани, ако някой пътува извън града или вижда нещо хубаво?

- При всички положения, отвърна той.

- Нали такива лоши плодове бере един човек, който лошо управлява себе си? И нали ти преди малко го нарече най-нешащтен и говореше именно за тираничния човек,

който не прекарва живота си като частно лице, ами принуден от някаква случайност е станал тиран? Той, дето няма власт над себе си, е тръгнал да управлява други хора! **/d/** Това е все едно някой с болно тяло и без власт над себе си, наместо да си прекара живота като обикновен човек, да бъде принуден цял живот да се състезава и да води битки с хора със здрави тела.

- Съвсем точно и вярно е това сравнение, Сократе, рече той.

- Тогава, мили Глауконе, рекох аз, дали това състояние не е съвсем нещастно? И дали в крайна сметка действащият тиран не живее дори по-нещастно от онзи, който по твоята преценка живее най-зле?

- Без съмнение, рече той.

- Значи в действителност, истинският тиран е истински роб – дори и някой да не е съгласен с това. Той е човек, който трябва постоянно да се умилква и да робува, **/e/** ласкател е на най-долните хора, неспособен е да задоволи нито една от страстите си, ами се нуждае най-много от най-много неща и затова наистина изглежда бедняк, а ако някой би могъл да му разгледа цялата душа, тогава би видял, че цял живот той е измъчван от страх и е пълен с ужас и страдания – доколкото неговото състояние прилича на състоянието на града, който той управлява. А то прилича, нали?

- И още как, отвърна той.

/580a/ - Значи ще припишем на този човек още и онова, което казахме по-рано – а именно, че за него поради властта, която има, е необходимо сега да бъде повече от преди завистлив, недоверчив, несправедлив, недружелюбен, нечестив, изобщо да приема и храни у себе си всякаква злина. Та нима поради всичко това той не прави първо себе си най-неблагополучен, а после и хората около себе си?

- Никой, който е с ума си, не би ти противоречил, рече той.